

ЛЕКЦІЯ

Функціональна дислалія

План.

1. Визначення функціональної дислалії. Причини, етапи роботи по усуненню вад звуковимови.
2. Механізм утворення свистячих звуків. Види порушень звуковимови свистячих.
3. Парасигматизми, характерні заміни.
4. Послідовність корекційної роботи залежно від характеру вимови звуків.
5. Прийоми роботи на різних етапах корекції.

Дислалія - порушення звуковимови при нормальному слухові і збереженій іннервації мовленнєвого апарату. Дослідження показують, що дислалія є одним із найпростіших дефектів мовлення. За даними Є. Ф.Рау, дефекти звуковимови спостерігаються у 25-30% дошкільників і у 5-7% молодших школярів. Відсоток дітей - дислаліків із віком зменшується. Тобто, значна кількість дітей здатна полати цю ваду самостійно. Розрізняють дві форми дислалій: функціональну і механічну (органічну).

Функціональна дислалія - порушення звуковимови при відсутності органічних порушень в будові артикуляційного апарату і центральної нервової системи. Порушеною є вимова одного або кількох звуків.

При дислалії страждає фонемне оформлення при збереженні всіх інших операцій висловлювання. Це проявляється у спотвореній вимові звуків, заміні одних звуків іншими, змішуванні звуків і - рідше - елізії (пропуск звуків). Спираючись на дослідження в лінгвістиці, ці види порушень поділяються на дві категорії. Заміни і змішування звуків - фонологічні (Ф. Є.Рау), або фонемні (Р.Є.Левіна) дефекти, при яких порушена система мови. Спотворення звуків – антропофонічні (Ф. Є.Рау), або фонетичні дефекти, при яких порушені вимовні норми.

Для логопедії, як педагогічної галузі знань, важливим є виділення ознак, суттєвих для логопедичного впливу, тобто яким є дефект - фонематичним чи фонетичним (Б. М.Гріншпун). З огляду на це, виділяють три основні форми дислалії: акустико-фонематичну, артикуляційно-фонематичну, артикуляторно-фонетичну.

Щоб ефективно і з мінімальними затратами часу та зусиль здійснювати корекційну роботу, необхідно правильно поставити діагноз, виявити ушкоджену ланку. Обстеження повинне бути своєчасним і повним. Своєчасність виявлення при поліморфній дислалії 4-5 років (Т. Б.Філічева, Н. А.Чевельова, Г.В.Чіркїна). Детально вивчається будова та рухливість артикуляційних органів; виявляється стан фонематичного сприймання.

Обстеження органів артикуляції: губи, зуби, прикус, щелепи, піднебіння, язик. Для обстеження їх рухливості існують різні завдання, які виконуються по наслідуванню за логопедом або за мовною інструкцією. Необхідно уважно вивчити якість рухів язика, їх точність і силу, а також поведінку язика в стані

спокою. Він має бути розслабленим, не відтягуватись вглиб рота, не вигинатись вгору, не відхилятись в сторони. Якість рухів легко перевірити, запропонувавши, багаторазово виконати слідуєчи вправу: підняти язик вгору, потім витягати вперед, повернути його до лівого вуха, потім до правого. рухи повинні бути точними і доступної амплітуди. Слідуєчий тест на стомлюваність. Для цього дитину просять показати як киця хлебче молоко (1-2 хв.), по закінченні попросити дитину витягти язик вперед, він повинен утримуватись по центру. Якщо ж рухи язика не відповідають даним вимогам, мовлення супроводжується підвищеною саливацією, при називанні предметних малюнків артикуляція багатьох звуків неточна, ніби змазана, після багаторазових повторів спостерігається втомлення, артикуляція уповільнюється, для багатьох звуків характерна бокова вимова, то перераховані симптоми свідчать про наявність у дитини стертої форми псевдобульбарної дизартрії.

Обстеження звуковимови. Слід відмічати наявність замін, змішування, спотворень, пропусків звуків. Важливо виявити здатність дитини відтворювати слова різної складової структури. Для обстеження звуковимови найпростішим способом є пред'явлення малюнку для називання картинок, де зображені предмети, в назвах яких досліджуваний звук стоїть у різних позиціях: на початку, кінці, середині слова і в поєднанні з приголосним. Приклад: звук "Ш" - шапка, душ, чашка. Важливо перевірити звуковимову і диференціацію звуків у фразовому мовленні. Приклад: *У Саші солом'яний капелюшок.*

Для перевірки здатності вимовляти слова різної складової структури зі збігом приголосних на початку, в середині та кінці слова; багатоскладові слова; слова, які мають у складі однакові звуки - дитині пропонують промовляти групи таких слів. Приклад: *скатертину, демонстрація, фотографуватись. Мотоцикліст. Цукорниця і т. п.*

Обстеження фонематичного сприймання. Особливо важливо знати як дитина сприймає на слух звуки, подібні за акустико-артикуляційними ознаками. Перевіряються всі корелюючі фонемати з груп свистячих і шиплячих (*са-ша, са-за, жа-за, жа-ша і т.п.*), дзвінких і глухих (*па-ба, та-да, ша-жа*), сонорних (*ра-ла, рі-лі*), твердих і м'яких (*са-ся, та-тя, ли-лі*). Дитині пропонують повторювати за логопедом опозиційні склади. Приклад: *са-ша, па-ба, ач-ащ, ра-ла* т.д. Далі перевіряється здатність дитини розрізняти слова-пароніми. Приклад: *жук-сук, мишка-миска, ходити-котити.* Перевірку можна здійснити, пропонуючи вибрати картинку, назви яких говорить логопед і запропонувати повторити за логопедом групи подібних слів: *Маша-Даша-каша;*, *бак-мак-рак-лак;* *жук-сук-лук.* Цей прийом дозволяє також виявити ступінь розвитку уваги та слухової пам'яті.

В результаті такого обстеження логопед отримує необхідні дані, які дають можливість зробити заключення про причини, характер, важкість дислалаїї, визначити її форму, намітити шляхи подолання вади.

Повноцінне мовлення - неодмінна умова успішного навчання у школі. Оскільки мовлення найбільш інтенсивно розвивається в дошкільному віці, то подолання цієї вади у дошкільників відбувається швидше і легше. Якщо не приймати мір, то дефектна вимова негативно впливатиме на повноцінний розвиток фонематичного слуху (неправильні кінестетичні відчуття); Слідуєчим

негативним наслідком буде збіднення словника, дитина не поповнює запасу слів таким, де важкорозрізнявані звуки. З цієї ж причини не формується в повній мірі граматична сторона мовлення. Отже, якщо не вести логопедичної роботи, в результаті складної дислалії може розвинутих загальний недорозвиток мовлення.

Логопедична робота це педагогічний процес, тому вона керується загальнодидактичними принципами: виховного характеру навчання; науковості, систематичності і послідовності; доступності; наочності; свідомого ставлення до навчання і активності; міцності знань; індивідуального підходу. Крім того вона спирається і на спеціальні принципи: врахування етіології і механізмів мовленнєвого порушення; системності і врахування структури вади; комплексності і диференційованого підходу; поетапності розвитку; онтогенетичний; врахування особистісних особливостей; діяльнісного підходу; використання обхідних шляхів; послідовності і паралельності в роботі над звуками; формування мовленнєвих навичок в умовах живого спілкування.

При усуненні дислалії необхідно враховувати етіологічні фактори - біологічні і соціальні. Принцип комплексності реалізується у випадку з механічною дислалією, коли логопедичний вплив поєднується із ортодонтичним або оперативним.

Дефекти звуковимови при дислалії, зумовлюються як недорозвитком фонематичних процесів, так і недорозвитком артикуляції. Застосовуючи принцип системності і врахування структури вади, логопедичний вплив спрямовується на ведуче порушення. Крім того, робота по усуненню вад мовлення керується онтогенетичним принципом. При складній поліморфній дислалії послідовність роботи визначається послідовністю появи звуків в онтогенезі (свистячі, шиплячі, "P").

Логопедичний вплив здійснюється в слідуючих формах навчання: фронтальні, підгрупові та індивідуальні заняття, уроки, незалежно від етапу роботи.

Логопедична робота - складний динамічний процес, який передбачає різні етапи. У роботах Ф. Ф. Рау їх три, у М. Є. Хватцева - чотири, у працях Т.Б. Філічової, Н. А. Чевельової і Г.В. Чиркіної - п'ять. Але незаперечним є те, що в роботі з дислаліками обов'язково присутні слідуючі моменти: психологіч на підготовка до сприймання нової інформації, засвоєння термінології, артикуляційної моторики, розвиток дрібної моторики пальців рук, мовленнєвого дихання, розвиток фонематичного слуху та сприймання, слухової пам'яті, розвиток мислительних операцій, усунення неправильної звуковимови, розвиток диференціювань у звуковимові, формування зв'язного мовлення.

Дитина повинна навчитись:

1. Впізнавати звуки мовлення і не змішувати їх при сприйманні.
2. Відрізнати нормовану вимову від дефективної.
3. Здійснювати слуховий контроль за своєю вимовою і оцінювати якість звуків власного мовлення.
4. Приймати необхідні артикуляції, які відповідають нормативній вимові звуків.

5. Видозмінювати артикуляційні уклади звуку залежно від поєднання його з іншими звуками в потоці мовлення.

6. Безпомилково використовувати звук у всіх видах мовлення.

Звуки *с, с', з, з'*

Звук *с* – твердий, передньоязиковий, щілинний, глухий.

Звук *з*- парний дзвінкий звука *с*.

Звуки *с, з*- парні м'які звуків *с, з*.

Звуки *с, з* мають багато спільних елементів артикуляції. Губи й зуби набувають положення наступного голосного, кінчик язика змикається з нижніми різцями. Передня частина спинки язика утворює з верхніми зубами щілину. Оскільки краї язика підняті до верхніх кутніх зубів, а кінчик язика опущений до нижніх різців, вздовж спинки язика утворюється жолобок, по якому струмінь повітря проходить між різцями. Це утворює різкий шум, що нагадує свист. М'яке піднебіння закриває прохід у носову порожнину. Голосові зв'язки не вібрують під час вимовляння глухого *с* і вібрують, коли вимовляється дзвінкий *з*.

Під час вимовляння *с, з*, як і при вимові інших м'яких, губи розтягуються в посмішку, передня частина спинки язика піднімається до твердого піднебіння, внаслідок чого звужується щілина, по якій проходить струмінь повітря. Відчутно збільшується загальна напруженість м'язів артикуляційного апарату.

Вади вимови свистячих приголосних поширені і мають різний характер. Найчастіше зустрічаються вади положення органів артикуляції. Звуки *с, с', з, з'* замінюються звуками *ш, ж*, й та плутаються зі звуками *ш, ж* (*шанки, жима, йима, Саса, Шаса, зук, жуби*).

Трапляється спотворена вимова цих звуків. Поширеною є міжзубна вимова, при якій кінчик язика під час вимовляння звуку просовується між зубами. Губно-зубна вимова характеризується наближенням нижньої губи до верхніх зубів. Звуки *с, з* набувають у цьому випадку відтінку звуків *в, ф*.

Під час при зубної вимови кінчик язика упирається одночасно у верхні і нижні зуби і тим самим утворює перепону для проходження струменя повітря. У цьому випадку звук *с* нагадує звук *т*, а *з-д*.

Внаслідок відтягнення кінчика язика від нижніх зубів назад утворюється щілина між спинкою язика і піднебінням (а не з верхніми зубами). Таке положення язика надає звуку надмірної шумності, що нагадує звуки *ш, ж*.

Неправильний напрям видихуваного струменя повітря (по бокових краях язика) внаслідок зімкнення кінчика язика з верхніми передніми або боковими зубами дає бокову вимову.

Звуки *з, з'* інколи замінюються глухими *с, с'*- вади дзвінкості приголосних.

Можливі випадки носової вимови, коли струмінь повітря під час артикуляції свистячих звуків проходить через ніс.

Виникає носовий тембр і внаслідок надмірного або недостатнього резонування носової порожнини.

Зрідка зустрічаються вади м'якості приголосних (замінюються, плутаються звуки *с-с', з-з'*).

Вироблення правильної артикуляції звука *c*¹

Підготовча робота до вироблення правильної артикуляції (постановки звука) передбачає перевірку знань назв органів артикуляції, що беруть участь у творенні цього звука (нижні зуби, кінчик і передня спинка язика)², відтворення основних положень органів, що забезпечують правильну артикуляцію даного звука. Для цього учням пропонують різноманітні завдання.

Показати органи артикуляції за словесною інструкцією логопеда (« Покажи верхню губу, кінчик язика, передню частину спинки язика, нижні зуби»). Використовуються артикуляційний апарат дитини, муляж, схематичний профіль артикуляції.

Назва органи артикуляції та їх частина, до яких логопед доторкнувся зондом.

Відтворити положення органів артикуляції за словесною інструкцією логопеда («Утвори щілину між верхніми і нижніми зубами; зімкни кінчик язика з нижніми зубами і видихни повітря»). Правильність відтворення зазначених положень перевіряє логопед. У разі відтворення всіх положень органів артикуляції звертається увага на можливість утримання їх у такому положенні (лічба до трьох).

Відтворити ті самі положення за зображенням їх на схемі артикуляції. (Правильність відтворення всіх положень дитини контролює перед дзеркалом відчуттям струменя повітря, м'язовим відчуттям.)

Повторно відтворити ті положення, які учень слабо засвоїв. Якщо в дитини спотворена вимова певного виду, треба завчасно підготувати її до подолання цієї вади.

Наприклад, під час призубної вимови важливо навчити дитину диференціювати зімкнення кінчика язика і верхніх зубів. Допомагає в цьому сприймання положень кінчика язика до верхніх і нижніх різців.

Крім того, положення кінчика язика розпізнається і за характером видихуваного струменя повітря. Зімкнення кінчика язика і верхніх зубів утворює перешкоду для проходження повітря між зубами, тому відчувається поштовх (як під час вимовляння звука т). Зімкнення кінчика язика і нижніх зубів(при відкритому роті) не перешкоджає проходженню повітря між зубами, тому воно видихається тривалий час.

Порівняння цих двох положень дає можливість підвести учнів до висновку, що кінчик язика під час вимовляння звука *c* зімкнутий лише з нижніми зубами і не перешкоджає повітрю проходити між зубами.

¹На даній групі звуків (*c*, *c'*, *з*, *з'*) докладно розкривається розроблена нами методика вироблення правильної звуковимови.

²в окремих випадках (губно-зубна, бокова вимова) виникає потреба називати інші органи артикуляції або їх частини (верхні зуби, бокові краї язика і т. д.). Послідовність роботи над постановкою звука *c* така:

- Засвоїти теоретичні відомості про правильну артикуляцію звука *c*.

Логопед звертає увагу на основні моменти артикуляції: зімкнення кінчика язика і нижніх зубів, утворення щілини між передньою спинкою язика і верхніми зубами.

Додаткові відомості дають лише в окремих випадках (положення бкових країв язика – при боковій вимові, розтягування губ – для наближення кінчика язика до нижніх різців при шиплячій вимові тощо).

- Відтворити всі елементи артикуляції за словесною інструкцією логопеда (« Зімкни кінчик язика з нижніми зубами, утвори щілину між зубами і видихни повітря; видихни повітря ще раз, перевір пальцем, як іде повітря»).
- Повторно відтворити артикуляцію із зосередженням уваги на м'язових відчуттях. Запам'ятати їх з подальшим використанням для контролю.
- Самостійно відтворити артикуляцію і словесним описом основних положень органів артикуляції.
- Послідовно вимовити звуки *сс...аа*. Артикуляція звука *с* контролюється м'язовим відчуттям, відчуттям струменя повітря, що йде вздовж пальця, покладеного на нижню губу.

Вимовити сполучення звука *с* з голосним у відкритих словах типу: *сса, ссе, сси*.

Вимовити склади і слова зі складами: *са – сад, се – село, си – син*.

Для забезпечення самостійності, активності учня бажано на заняттях навчитися користуватись «Навчальною карткою», в якій дається певна програма дій з відповідним унаочненням. Завдяки використанню таких карток зменшується потреба в контролі з боку логопеда, вчителя та ін.¹

Автоматизація правильної вимови звуків передбачає вироблення навичок правильної вимови звука в зв'язній мові. Для цього добирається мовний матеріал, що містить слова – назви предметів, дій, ознак та ін. Перевагу слід надавати завданням з певним логічним навантаженням. Обов'язковим є завдання, що передбачають розвиток фонематичного сприймання.

Орієнтовним зразком такого матеріалу та видів роботи може бути матеріал, вміщений у посібниках Блінової Г. Й. (2), Савченко М. А., Смирнової Л. О. (8) та Винокура А. С. (3)

Автоматизація правильної вимови продовжується доти, поки відпаде потреба в постійному зосередженні уваги дитини на вимові нового звука.

Якщо в дитини дефектна вимова і стійка заміна звука, виникає потреба у проведенні спеціальної роботи на порівняння правильної, нової артикуляції і старої.

Звук *с*

Одночасно з автоматизацією правильної вимови звука *с* починається підготовча робота до вироблення правильної вимови звука *с*. З учнями працюють над засвоєнням ознак твердість – м'якість на звуках, що правильно ними вимовляються. Якщо така робота не проводилась, її доцільно провести перед опрацюванням звука *с*.

У ході постановки звука *с* в учнів насамперед перевіряють наявні знання про ознаки твердість - м'якість та вміння вимовляти інші м'які звуки.

Вимовою звука *с* учень оволодіває за аналогією до вимови інших корелятивних пар (*т-т', д-д', ...*). Уміння напружувати органи артикуляції,

підносить спинку язика до твердого піднебіння, розтягувати кути рота дитини переносить на вимову звука *с'*.

Послідовна робота така:

- Вимова раніше опрацьованих пар складів із звуками т-т' з переходом на вимову складів зі звуком *с'*: *ти-ті, та-тя, си-сі, са-ся*.
- Вимова звука *с'* у сполученні з голосними (*сі, ся, сю*)та в закритих складах: *ась, ись, ось, усь*.
- Вимова слів: *сіль, сім'я, осінь, сядь, Люся, Вася, сюди, лось*.

Вимова звука *с'* із наступним словесним описом положення органів артикуляції та відчуттів,що при цьому виникають.

Автоматизація звука *с'* здійснюється так само як і звук *с*. Необхідно закріпити правильну вимову *с'* у різних позиціях слова, у сполученнях з різними голосними й приголосними.

Звук *с'* повинен чітко диференціювати з парним твердим *с*.

Диференціація звука відбувається в такій послідовності:

- Порівняння складів зі звуками *с, с'* у вимові.
- Порівняння слів, що містять звуки *с- с'*. *квас-квась, сад-сядь, сипати - сипати, суди – сюди*.
- Словесний опис відчуттів, що виникає під час вимови звуків *с- с'*.
- Аналіз звукового складу слів зі звуками *с, с'*. Визначення диференціальної ознаки кожного з цих звуків.
- Вимова звука *с,с'* у різних за звуковим складом словах та зв'язній мові.

Звуки з,з'

Оволодіння правильною вимовою звуків *с, с'* є основою правильної вимови звуків *з,з'*,оскільки артикуляція цих пар звуків, крім положення голосових зв'язок, однакова. Тому перед логопедом стоїть конкретне завдання – допомогти перенести набуті знання та вміння правильної вимови звуків *с, с'* на звуки *з,з'*.

Перед початком роботи над звуком *з* в учня необхідно сформуванати поняття про ознаки глухість – дзвінкість. Безпосередня робота над звуком *з* починається з виявлення знань і вмінь відтворювати звук *с*.

Орієнтовний план цієї роботи.

- Актуалізація знань положення органів мовлення під час вимови звука *с*. Вимови ти звука *с* з визначенням основних моментів артикуляції.

Самостійно визначити відсутність вібрації голосових зв'язок при вимови звука *с*. Підвести учнів до висновку, що звук *с* глухий (без голосу).

- Вироблення правильної артикуляції звука *з*.

Вимовити пари звуків *х-г(ш-ж)*,що добре вимовляються, під контролем вібрації голосових зв'язок. Визначити диференціальні ознаки цієї пари звуків.

Пояснити дітям,що в парі *с-з* звуки протиставляються за такими самими ознаками,що й у попередній парі. Для того,щоб утворився звук *з*, треба артикуляцію звука *с* доповнити голосом.

Вимовити звуки *с-з* за аналогією до вимови аналогічних корелятивних пар *х-г, ш-ж, п-б, т-д* тощо.

- Автоматизація звука *з*.

Вимовити звук *з* у сполученні з голосними та приголосними.

за	аза	азла	азма	зра	зва
зи	иза	изна	изма	зри	зви
зе	езе	езна	езма	зре	зве
зо	озо	озна	озма	зро	зво
Зу	узу	узна	узма	зру	зву
замок	зорі	зуби	пензлик	віз	привіз
завод	вазон	зебра	взуття	мороз	відвіз
<i>Коза</i>	мозок	земля	бензин	хмиз	завіз
лоза	золото	зозуля	уздечка	боягуз	перевіз

Автоматизація звука з відбувається за аналогією до звука с.

Диференціація звуків с-з проходить успішно, якщо в дітей сформовані узагальнюючі уявлення про ознаки глухість – дзвінкість. Корисно пригадати інші пари, в яких звуки протиставляються за даними ознаками, і запропонувати дітям достатню кількість усних завдань на порівняння значення слів та визначення їх звукового складу.

Праний з' формується на основі набутих раніше умінь розпізнавати тверді й м'які приголосні, що правильно вимовляється.

Постановці звука з' передуює повторення вимови глухого с'. Звертається увага на напруження мовного апарату, піднесення спинки язика до твердого піднебіння. Потім звук з' вводиться в склади з голосним і та слова з цими складами. Поступово включається м'який знак та букви, що позначають м'якість звука з.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція).—2012.
2. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля».- К.: Мандрівець, 2012.- 264с.
3. Програма виховання і навчання дітей 2-7 років «Дитина». – К.: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2013. – 492с.
4. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт». Мовленнєвий розвиток старших дошкільників. – К.: ВГ ОСНОВА, 2008
5. Трофименко Л.І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. Програмно-методичний комплекс.(Лист МОН №1/11-18794 від 05.12.2012р.)

6. Рібцун Ю. В. Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення. – К.: ЛОГОАРТ, 2012. – 258 с.
7. Трофименко Л. І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ : Progr.-методичний комплекс. -Київ: Актуальна освіта, 2007. - 119 с
8. [Логопедия / Под ред. Л.С. Волковой, С.Н. Шаховской.](#) - М.: ВЛАДОС, 2002.
9. [Основы логопедии с практикумом по звукопроизношению / Под ред. Т. В. Волосовец.](#) - М.: Академия, 2002.
10. Шермет М.К., Мартиненко І.В. Хрестоматія з логопедії.—К.: КНТ,2014.
11. [Филичева Т. Б. и др. Основы логопедии.](#)— М.: Просвещение, 1989.
12. [Филичева Т. Б., Чиркина Г. В. Подготовка к школе детей с общим недоразвитием речи в условиях специального детского сада. - М.: Альфа, 1993.](#)
13. [Филичева Т.Б., Чевелева Н.А., Чиркина Г.В. Нарушения речи у детей.](#) - М.: Профессиональное образование, 1993.
14. [Фомичева М.Ф. Воспитание у детей правильного звукопроизношения.](#) — М.: Просвещение, 1989.